

УДК 343.13

ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ ПРОКУРОРА НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ЙОГО МІСЦЕ В ЄДИНОМУ РЕЄСТРІ ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Антон СТОЛІТНИЙ,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

SUMMARY

The article about the current issues of compensation for the criminal damages by filing civil action by the prosecutor in the criminal proceedings in terms of criminal justice reformation with the prospect of damage compensation at the expense of the state if there is lack of such possibility the person who committed crime. The new approaches to accounting the size of the losses caused by a criminal offence and monitoring for their compensation using the pre-trial investigation register were offered.

Key words: prosecutor, qualification, damage, compensation, civil action, pre-trial investigation register.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються актуальні проблемні питання відшкодування завданої злочином шкоди шляхом пред'явлення цивільного позову прокурором у кримінальному провадженні в умовах реформування кримінальної юстиції з перспективою відшкодування шкоди за рахунок держави за умови відсутності такої можливості в особи, яка скоїла злочин. Запропоновано новий підхід до обліку розміру збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, і контролю за їх відшкодуванням із використанням можливостей Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Ключові слова: прокурор, кваліфікація злочину, шкода, відшкодування, цивільний позов, контроль, єдиний реєстр досудових розслідувань.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, включаючи захист життя людини та її права власності (ст. ст. 27, 55 Конституції України) [1].

Таким чином, держава, володіючи винятковим правом на кримінальне переслідування громадян, які вчинили злочин, також приймає на себе юридичний обов'язок забезпечити відновлення майнового становища особи, яка зазнала шкоди від злочинного посягання. Досягнення цієї мети в кримінальному процесі можливо, зокрема, за допомогою використання інституту цивільного позову.

Встановлення розміру завданої правопорушенням матеріальної та моральної шкоди має суттєве значення як для швидкого й повного розслідування кримінального провадження, зокрема для правильної кваліфікації дій осіб, які скоїли правопорушення, та обрання адекватного й дієвого запобіжного заходу, проведення слідчих (у тому числі слідчо-розшукових дій) відповідно до тяжкості скоєного злочину тощо, так і для її відшкодування.

Відповідно до ст. 128 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) засобом відшкодування майнової шкоди від злочинних посягань є цивільний позов у кримінальному провадженні, ефективне використання якого дозволить максимально повно компенсувати особі та державі шкоду, яку вони зазнали від вчиненого кримінального правопорушення.

Значну роль у вирішенні нагальних завдань, пов'язаних із відшкодуванням майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відіграє прокурор, виконуючи конституційну функцію представництва громадян або дер-

жави в суді (п. 2 ст. 121 Конституції України), який може розглядатися в порядку кримінального провадження лише за одночасної наявності трьох умов:

- 1) матеріального або морального збитку, що зазнав потерпілий;
- 2) ознак складу злочину в діях обвинуваченого;
- 3) причинного зв'язку між діями обвинуваченого й заподіяною шкодою.

У разі відсутності хоча б однієї із зазначених умов вимоги про відшкодування шкоди не можуть розглядатися в рамках кримінального провадження. Отже, діяльність прокурора з пред'явлення та підтримання цивільного позову в кримінальному провадженні необхідно розглядати як спрямовану на виконання покладених на нього завдань у сфері кримінального судочинства, серед яких першочерговим є охорона прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь [3, с. 148].

Згідно з п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК України [2] прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням), уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права в порядку, передбаченому цим кодексом і законом. Ці законодавчі новели продубльовано в ст. 36-1 чинного Закону України «Про прокуратуру», відповідно до якої з метою захисту інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права, прокурор пред'являє цивільний позов у кримінальному провадженні [4].

Таким чином, саме прокурор у кримінальному провадженні є тією інстанцією, яка за відсутності достатнього соціального захисту з боку держави є запорукою забезпечення додержання прав соціально незахищених категорій громадян.

Пред'явлення цивільного позову прокурором – складний юридичний факт, унаслідок якого особа, в інтересах якої він пред'явлений, набуває всього комплексу прав цивільного позивача, тоді як зобов'язання доводити підстави й умови, а також підтримувати позов у суді в повному обсязі покладаються на прокурора. Однак прокурор при цьому не перетворюється на представника цивільного позивача: його позиція під час підтримання цивільного позову визначається публічним інтересом, а не приватним інтересом особи, якій злочинним завдано збитків. Відповідно, прокурор не пов'язаний обов'язком підтримувати цивільний позов і зобов'язаний відмовитися від нього або від його підтримки, якщо в результаті судового розгляду дійде висновку про його необґрунтованість. Водночас цивільний позивач також не є пов'язаним процесуальною позицією прокурора. Тому, наприклад, відмова прокурора від позову не позбавляє особу, у чиїх інтересах він заявлений, ні права самостійно підтримувати цей позов далі, ні пред'явити його в порядку цивільного судочинства. З іншого боку, якщо цивільний позивач відмовився від позову, прокурор не може всупереч його позиції вимагати відшкодування заподіяної злочинним шкоди на його користь. [5].

У цьому випадку треба дати відповідь на питання щодо того, чи є важливим взагалі для потерпілого питання представництва його інтересів прокурором у кримінальному провадженні з метою відшкодування заподіяної шкоди.

Верховною Радою України 02.06.2011 р. прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [6]. Законом передбачено, що право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим законом.

Щодо питань, які досліджуються в цій статті, закон наводить визначення безоплатної вторинної правової допомоги, яка є видом державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання документів процесуального характеру.

Правом на безоплатну вторинну правову допомогу наділені малозабезпечені та соціально незахищені особи, особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими, особи, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких, відповідно до положень КПК України, захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії.

З тексту закону вбачається, що ним насамперед регламентований порядок захисту прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності. Водночас треба звернути увагу на ментальність народу, яку можна визначити як

спосіб мислення, загальну духовну налаштованість, установку індивіда або соціальної групи в ставленні до навколишнього світу. У цьому випадку потерпілий бажає передусім найскоріше завершити розслідування, не пов'язуючи цей процес з участю у великій кількості слідчих і процесуальних дій, зверненням до багатьох державних органів, у тому числі з метою отримання безоплатної правової допомоги.

Пересічний громадянин не готовий витратити багато часу на захист власних інтересів, насамперед через судову систему, тобто чим скоріше для потерпілого завершиться кримінальний процес притягнення винної особи до відповідальності, тим краще, у тому числі за рахунок часткової втрати можливості відшкодування шкоди в повному обсязі. Осіб, які вважають інакше, вітчизняні психіатри йменують такими, які схильні до сутяжництва.

Таким чином, для потерпілого, який не в змозі самостійно захистити свої права на відшкодування шкоди, найкращим виходом із ситуації вбачається представництво його інтересів саме прокурором. Прокурор – процесуальний керівник у кримінальному провадженні в будь-якому разі є стороною обвинувачення в процесі. Саме прокурор, здійснюючи функцію процесуального керівництва провадженням, покликаний наглядати за виконанням завдань кримінального провадження, викладених у ст. 2 КПК України, у тому числі щодо захисту особи від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Загалом механізм відшкодування шкоди, спричиненої злочином інтересам фізичної особи-потерпілому, можна представити таким чином: пред'явлення прокурором в інтересах потерпілого або потерпілим самостійно (у тому числі за допомогою безоплатної правової допомоги) позову під час досудового розслідування кримінального провадження (до початку судового розгляду) або після винесення відповідного вироку в порядку цивільного провадження.

Водночас на практиці проблемним є питання визначення обсягу шкоди, що підлягає відшкодуванню за допомогою цивільного позову. У цьому плані особливо часто вступають у конфлікт позиції прокурора й потерпілого, оскільки розмір вимоги прокурора до обвинуваченого виявляється заниженим порівняно з очікуваннями особи, якій злочинним завдано збитків. Певною мірою суперечливими в цьому сенсі є положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [7], що регулюють питання відшкодування шкоди. Так, якщо згідно зі ст. 22 ЦК України збитками є витрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби його право не було порушене (упущена вигода), то відповідно до ч. 2 ст. 1192 ЦК України розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Тобто розрахунок збитків для кваліфікації злочину постає із ч. 2 ст. 1192 ЦК України (що в більшості випадків буде суттєво нижчим реальної шкоди), а відшкодування – зі ст. 22 ЦК України.

На нашу думку, правильною є позиція М.І. Гошовсько-го, згідно з якою прокурору варто виходити з того, що «з'єднаний процес» розгляду цивільного позову в кримінальній справі повинен гарантувати потерпілому можливість від-

шкодування заподіяної злочином шкоди в тому розмірі, який він міг би отримати під час розгляду позову в порядку цивільного судочинства, інакше існування цього інституту в кримінальному процесі було б неефективним. Відповідно, цивільний позов у порядку кримінального судочинства має забезпечити повний обсяг відшкодування заподіяної злочином шкоди. До нього прокурор повинен включати пряму дійсну шкоду, недержані доходи, витрати, які поніс потерпілий у зв'язку з участю в справі, і витрати на відновлення порушених прав потерпілого (вартість медичної, соціальної, правової допомоги тощо) [5].

Ще одним аспектом відшкодування заподіяної злочином шкоди є наявність у КПК України норми (ч. 3 ст. 127), яка передбачає компенсування, завданого потерпілому внаслідок кримінального правопорушення шкоди за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Поява цієї норми в КПК України обумовлена приведенням національного законодавства до міжнародно-правових стандартів. Адже 08.04.2005 р. Україною підписана (проте ще не ратифікована) Європейська конвенція «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів» [9] (далі – Конвенція) від 24.11.1983 р., де в ст. 2 визначено, що в разі відшкодування шкоди, завданой в результаті умисного насильницького злочину, не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна взяти це на себе [4]. Окрім цього, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою від 29.11.1985 р. [10] вказано, що жертви злочинів мають право на найшвидшу компенсацію за заподіяну шкоду відповідно до національного законодавства. Проте досі Верховною Радою України не прийнято законодавчий акт, який би визначав порядок відшкодування шкоди, завданой потерпілому внаслідок кримінального правопорушення з Державного бюджету України.

Таким чином, норми щодо розрахунку розміру шкоди, спричиненої злочином, а також питання відшкодування шкоди державою в разі залишення злочину нерозкритим чи відсутності такої можливості в особи, винної у вчиненні злочину, потребують подальшого вдосконалення.

Водночас перегляду потребує не лише підхід до встановлення розміру збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, а й *підхід до їх обліку та контролю за відшкодуванням*.

Наявні можливості Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР, Реєстр) за умови їх удосконалення в змозі забезпечити більш повний контроль за застосуванням передбачених КПК України повноважень щодо відшкодування заподіяних злочином збитків.

Згідно з п. 4.8.1 Розділу II Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [8] до Реєстру вносяться суми збитків (у тисячах гривень), встановлених під час досудового розслідування в закінчених кримінальних провадженнях (крім замахів). Розмір збитків повинен відповідати сумі, зазначеній в обвинувальному акті, клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанні про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, постанові про закриття кримінального провадження.

Необхідність підвищення уваги у вказаному питанні обумовлена існуючими статистичними показниками. Згідно з даними статистичного звіту за формою № 1-СЛ Міністерства внутрішніх справ України за 2014 р. (2013 р.) у закінчених кримінальних провадженнях встановлено збитків на суму 2 047 (2 780) млн грн, відшкодовано 818 (875) млн грн,

пред'явлено позовів на 425 (1 482) млн грн, відповідно, 804 (423) млн грн збитків залишилося поза межами відшкодування в рамках досудового розслідування, що складає 39% (15%) від суми встановлених збитків.

Проте вказана тенденція не є очевидною з огляду на відповідні показники різних областей. Так, у Кіровоградській області встановлено збитків на суму 50 (29) млн грн, відшкодовано 36 (24) млн грн, заявлено позовів на суму 10 (4) млн грн, відповідно, поза межами відшкодування в рамках досудового розслідування залишилося 4 млн грн, або 8% (1 млн грн або 3%).

Разом із тим у Дніпропетровській області встановлено збитків на суму 99 (133) млн грн, відшкодовано 48 (69) млн грн, заявлено позовів на суму 11 (4) млн грн, відповідно, поза межами відшкодування в рамках досудового розслідування залишилося 40 млн грн, або 40% (60 млн грн, або 45 %).

Вказані приклади свідчать про різний підхід прокурорів до питання відшкодування збитків, заподіяних злочинцями, тому робота органів прокуратури у вказаному напрямі потребує застосування єдиних підходів до контролю й оцінки якості роботи.

З метою більш повного застосування органами прокуратури наданих законом повноважень щодо відшкодування спричинених злочинцями збитків пропонується вжити низку заходів щодо вдосконалення Реєстру.

Відповідно до п. 2.17 Розділу II Положення [8] під час внесення до Реєстру фабули кримінального правопорушення в обов'язковому порядку відображається розмір збитків та інші необхідні відомості.

Враховуючи те, що згідно з п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор уповноважений пред'явити цивільний позов в інтересах держави та громадян (у передбачених законом випадках), відповідно до пп. 17 п. 2.1 розділу I Положення [8] до Реєстру вносяться відомості про встановлені, відшкодовані матеріальні збитки, суми пред'явлених позовів у кримінальному провадженні, вартість арештованого майна. З метою своєчасного визначення наявності підстав для застосування представницьких повноважень вбачається за доцільне в разі внесення до ЄРДР фабули правопорушення із даними про наявність збитків відображати в Реєстрі інформацію про внесення позову. Цього можливо досягнути шляхом створення в електронній базі графи «Позов», яка в разі наявності в ЄРДР даних про збитки «вимагатиме» її заповнення. Технічно вказана графа повинна виокремлювати шкоду від злочину, спричинену державним інтересам або інтересам територіальних громад, фізичним і юридичним особам. У графі «позов» пропонується зазначити дані про суб'єкта (суб'єктів), яким внесено позов: прокурором, потерпілим чи цивільним позивачем (фізичною або юридичною особою, у тому числі державним органом) тощо. Внесенню в Реєстр також підлягають дані про непред'явлення позову жодним з уповноважених осіб із зазначенням причини. Аналогічним чином у Реєстр необхідно забезпечити внесення даних про суму, на яку пред'явлено позов. Відповідно, «червона лінія» повинна автоматично зникнути в разі внесення відомостей про пред'явлення позову потерпілим, цивільним позивачем або прокурором або в разі встановлення факту відшкодування чи відсутності збитків під час внесення відомостей про закінчення досудового розслідування.

Вказане набуде ще більшої актуальності після ратифікації Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, відповідно до якої значний тягар відшкодування «ляже на плечі» держави.

Окрім того, вбачається за доцільне введення до електронної бази даних ЄРДР логічно обумовлених контрольних рівностей, коли сума спричинених збитків повинна дорівнювати сумі збитків, відшкодованих під час досудового розслідування, або сумі, на яку заявлено позов (можливо, за винятком суми збитку, який відшкодовано добровільно). Відповідно, у разі недотримання контрольної рівності електронна база даних повинна повідомляти про це реєстратора або користувача реєстру за допомогою «червоної лінії».

Так, лише протягом 2013 р. встановлених збитків завищено на 14 921 064 грн, відшкодованих збитків завищено на 2 428 569 грн, укрито встановлених збитків і винесено даних лише про відшкодовані збитки на 2 417 000 грн; не внесено даних про встановлені збитки в майнових злочинах у 3 582 провадженнях.

Викладене зробить можливим одноманітний електронний системний контроль за діяльністю процесуальних керівників (реєстраторів) із відшкодування завданої злочином шкоди та надасть змогу користувачам реєстру оперативно відслідковувати стан роботи з представницької функції прокуратури в кримінальних провадженнях у реальному часі, запобігти можливим помилкам під час визначення розміру спричинених або відшкодованих збитків та в підсумку сприятиме захисту прав учасників кримінального провадження, а також виконанню державою своїх обов'язків щодо захисту права власності.

Список використаної літератури:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Плева В.А. Процесуальна діяльність прокурора щодо цивільного позову у кримінальному провадженні / В.А. Плева // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 30. – Т. 2. – С. 147–150.
4. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
5. Крючко Ю.І. Проблеми визначення приводів і підстав для пред'явлення й підтримання прокурором цивільного позову в кримінальній справі / Ю.І. Крючко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=265&Itemid=210&lang=uk.
6. Про безоплатну правову допомогу: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : затверджено наказом Генерального прокурора України № 69 від 17.08.2012 р. (зі змінами, затвердженими наказами Генерального прокурора України від 14.11.2012 р. № 113, від 25.01.2013 р. № 13, від 25.04.2013 р. № 54, від 09.09.2014 р. № 95) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522.
9. Європейська конвенція Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319.
10. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_114.